

Spis treści

Wstęp	5
1. Wspomnienie jako obraz przeszłości zachowany w pamięci – skarbnicy przeżyć i doświadczeń.....	7
1.1. Psychologiczne podstawy pamięci	7
1.2. Pamięć autobiograficzna	11
1.3. Pamięć zbiorowa, społeczna i jednostkowa (biograficzna)	18
1.4. Pamięć szkoły w literaturze przedmiotu	22
1.5. Doświadczenia biograficzne i ich znaczenie w budowaniu obrazu własnej tożsamości u osób starszych	25
1.6. Paradygmat biograficzności w andragogice. Historia metody biograficznej i jej główne założenia	30
1.6.1. Zastosowanie metody biograficznej w badaniu biografii edukacyjnych	39
1.6.2. Projekty i badania andragogiczne wokół biografii i wspomnień	45
1.7. Pamięć szkoły w literaturze dokumentu osobistego	62
1.7.1. Moja szkoła	64
1.7.2. Mój nauczyciel.....	72
1.7.3. Jakie wartości przekazała nam szkoła?	77
2. Metodologia badań własnych.....	81
2.1. Przedmiot i cel badań	81
2.2. Problemy badawcze	82
2.3. Metody i techniki zbierania danych	85
2.4. Dobór próby badawczej i charakterystyka badanych osób	93
2.5. Metody analizy danych.....	95
3. Prywatne gimnazjum i liceum Heleny Miklaszewskiej w Łodzi w doświadczeniu biograficznym absolwentek	99
3.1. Historia szkoły i jej miejsce wśród łódzkich szkół prywatnych.....	101
3.2. Czas – postrzeganie wspomnień w czasie.....	108
3.2.1. Czas historyczny	109

3.2.2. Porównania czasowe	111
3.3. Pamięć szkoły	113
3.3.1. Budynek szkoły i historia jej założenia	113
3.3.2. Atmosfera szkoły, jej miejsce wśród innych łódzkich szkół prywatnych	126
3.3.3. Determinanty wyboru szkoły.....	134
3.3.4. Osoby znaczące.....	136
3.3.4.1. Pamięć o nauczycielach i przedmiotach szkolnych.....	136
3.3.4.2. Przełożona szkoły – Helena Miklaszewska	149
3.3.4.3. Personel szkoły – woźna Michalinka	158
3.3.4.4. Pamięć koleżanek – przyjaźnie szkolne.....	159
3.3.5. Wspólne działania	165
3.3.5.1. Aktywność szkolna	165
3.3.5.2. Aktywność pozaszkolna.....	184
3.3.5.3. Strój szkolny	188
3.4. Wartości przekazane wychowankom przez szkołę (wpływ szkoły na kształtowanie się doświadczeń biograficznych).....	197
3.5. Wizerunek siebie jako uczniocy.....	203
3.5.1. Obraz <i>ja</i> indywidualnego	203
3.5.2. Obraz <i>ja</i> społecznego.....	206
4. Charakterystyka wspomnień – główne wątki narracyjne	211
4.1. Przestrzeń.....	211
4.2. Obyczaje i normy.....	213
4.2.1. Ideologia ubioru (wyglądu).....	213
4.2.2. Obyczaje młodzieżowe	215
4.2.3. Ideał uczniocy kreowany przez szkołę.....	216
Zakończenie	219
Bibliografia	229

Wstęp

Istnieje wiele sposobów mówienia, pisania i uczenia o przeszłości. Jednym z nich jest Wielka Historia, opiewana w dziełach literackich, uczona w szkole, upamiętniana na pomnikach. Wielka Historia opisująca bohaterów narodowych, bitwy, wojny, rozejmy, zwycięstwa i klęski jest nam potrzebna do tego, byśmy wiedzieli, kim jesteśmy i co zawdzięczamy naszym przodkom. Ostatnio jednak coraz częściej uświadamiamy sobie, że Wielka Historia byłaby pozbawiona treści bez tej drugiej, bez Małej Historii, tej, która wyłania się z opowieści starszych ludzi, z pozólkłych zdjęć w rodzinnych albumach, z opowiadanych w miasteczku anegdot czy legend. Mała Historia, obecna w ludzkiej pamięci, przechowuje niezwykle cenne, ale też ulotne treści, pomijane przez Wielką Historię: smaki i zapachy dzieciństwa, zabawne wierszyki, tajemnicze opowieści czy pamięć o jakimś oryginalnym przodku lub sąsiedzie. W obraz Małej Historii wpisuje się także szkoła jako instytucja, z którą od najmłodszych lat czujemy się związani. Jest obecna w naszym życiu wtedy, gdy do niej uczęszczamy, a także później, gdy już tylko wracamy pamięcią do minionych lat szkolnych. Możemy zatem powiedzieć, że okazuje się „nieprzemijalna”.

Zainspirowana metodą biograficzną, stosowaną w naukach społecznych, postanowiłam wykorzystać motyw szkolny do napisania tej książki i podjąć próbę odpowiedzi na wciąż aktualne pytania: „Jaka jest nasza pamięć o szkole?” i „Jaką rolę odgrywa ona w naszym życiu?”.

Wykorzystując fenomen pamięci, zebrałam materiał dotyczący wspomnień, które absolwentki Gimnazjum i Liceum Heleny Miłkaszewskiej zachowały o swojej szkole.

„Pamięć o sobie – jak pisze D. Demetrio – skłania do poszukiwań, w efekcie których uczestniczymy w przewracaniu kolejnych stron przeszłości wypełnionych wzruszającymi doznaniem¹”.

¹ D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 64.

To poszukiwanie i jego efekty porównać można do żmudnej pracy archeologa. Tak jak on poszukuje w ziemi śladów minionych lat, epok, tak i my, odtwarzając obrazy z naszej pamięci, budujemy na nowo historię naszego życia. Niniejsza książka to efekt wieloletnich „poszukiwań”, które dostarczyły mi wiedzy o szkole minionych lat i choć na chwilę wskrzesiły na nowo do życia.

„Dany człowiekowi dar opowiadania o sobie, ludzki, a nie nadprzyrodzony, to świadectwo, że powinnością człowieka jest wznoszenie słownych budowli dla własnej jedynie przyjemności, zaś treści zawarte w opowieściach o życiu mogą, acz niekoniecznie, stanowić dziedzictwo i ślad dla potomnych”².

Szkoła Heleny Miklaszewskiej przestała istnieć w 1948 roku, po tym jak jej przełożona nie zgodziła się na upaństwowienie placówki. Niniejsza książka jest próbą ocalenia od zapomnienia wydarzeń, miejsc i osób, wobec których wiele absolwentek szkoły zaciągnęło dług wdzięczności, utrwalenia obrazu twórczej i pięknej pracy nauczycielskiej, a także przekazania współczesnym polskim pedagogom nieprzemijających wartości dydaktycznych i wychowawczych, cechujących szkołę Heleny Miklaszewskiej.

² Ibidem, s. 54.

1. Wspomnienie jako obraz przeszłości zachowany w pamięci – skarbnicy przeżyć i doświadczeń

1.1. Psychologiczne podstawy pamięci

Człowiek, jako istota rozporządzająca pamięcią, żyje nie tylko w trzech wymiarach, ale i w czwartym wymiarze czasu. Pamięć własnej przeszłości, świadomość, że istniejemy nie tylko dzisiaj, lecz istnieliśmy również wczoraj, ma ogromne znaczenie dla poczucia naszej tożsamości. Przeszłość pamiętana to obficie zaopatrzone jego magazyn. Ogromny zbiór potencjalnych znaków symbolicznych stanowią postacie i wydarzenia przeszłości. „Przywołując je z otchłani czasu i wyposażając w znaczenia symboliczne, dokonuje się przekazu wzorów postaw i wartości [...]”³.

W ciągu całego naszego życia często odwołujemy się do wspomnień. Przywołujemy zdarzenia zarówno nieprzyjemne, jak i te, które sprawiają radość. Według *Słownika języka polskiego* „wspomnienie jest tym, co sobie ktoś przypomina; jest to obraz przeszłości wywołany w pamięci; jest to pamięć o kimś, o czymś, co było”⁴.

Według I.M.L. Hunter wspomnieniem nazywamy „treść przywoływanego pamięciowo materiału pochodzącego z osobistej przeszłości jednostki”⁵.

Wspomnienie to także znak (signum), którym na trwałe napiętnowane jest nasze życie. Minione chwile jako integralne elementy gęstej sieci zależności i powiązań przekształcają się w obrazy,

³ B. Szacka, *Dzieciństwo – szkoła – społeczna pamięć przeszłości*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4/1998.

⁴ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. III, PWN, Warszawa 1983, s. 766.

⁵ I.M.L. Hunter, *Pamięć. Fakty i złudzenia*, PWN, Warszawa 1963, s. 18.

pojedyncze sceny lub też w złożone historie z przeszłości, tworząc bogate konfiguracje znaczeń nierozzerwalnie związane z otaczającym światem, z konkretnymi sytuacjami i z innymi ludźmi. Umysł ludzki nie ogranicza się bowiem do przywoływania odrębnych, niezależnie istniejących obrazów. Odtwarzanie przeżyć z przeszłości polega na spajaniu poszczególnych doświadczeń, na rozmieszczaniu ich w należyтым porządku w czasie i w przestrzeni oraz na określaniu sensu i znaczenia wydarzeń rozpatrywanych w określonym kontekście: umysł przywołuje obrazy, po czym stosownie je interpretuje⁶.

Chcąc dokładniej wyjaśnić ten termin, niezbędne jest odwołać się do pojęcia pamięci i do procesów jej towarzyszących.

Terminowi *pamięć* przypisuje się wielorakie znaczenie. Bywa używany jako nazwa procesu zachodzącego w układzie nerwowym, dzięki któremu reakcje człowieka są odpowiedzią zarówno na to, co dzieje się aktualnie, jak również na to, co działo się dawniej. Jest także postrzegany jako pewna właściwość organizmu, co oznacza, że działające na niego podniety pozostawiają ślady w układzie nerwowym. To dzięki nim następujące później procesy ulegają przekształceniom, co z kolei ujawnia się także w zachowaniu człowieka. Z tego wniosek, że to, co robi człowiek, zależy w pewnej mierze od zdobytych doświadczeń⁷.

„Pamięć jest jednym z podstawowych procesów psychicznych człowieka, któremu zawdzięcza on możliwość regulacji aktualnego zachowania pod wpływem dawnych doświadczeń własnych”⁸.

Włodzimierz Szewczuk traktuje pamięć jako właściwość organizmu, dokładniej jego układu nerwowego, polegającą na utrwalaniu zdobywanego w toku najróżnorodniejszych działań poznania rzeczywistości i samych tych działań, utrwaleniu rozszerzającym zakres obowiązków organizmu ze światem otaczającym, rozszerzającym zakres jego dalszych działań⁹.

⁶ D. Demetrio, *Autobiografia...*, op. cit., s. 46.

⁷ Z. Włodarski, *Co i dlaczego pamiętamy. O wybiórczości procesów pamięci*, „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1969, s. 7–8.

⁸ W. Okoń (red.), *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 209.

⁹ W. Szewczuk, *Psychologia zapamiętywania*, PWN, Warszawa 1972, s. 11.

Do podstawowych procesów pamięci należą: zapamiętywanie, utrzymywanie zapamiętywanego w układzie nerwowym materiału w postaci pamięciowych śladów i aktywizacja śladów, czyli odpamiętywanie. Sam przebieg procesów zapamiętywania, utrzymywania się śladów i ich aktualizacji ma charakter nieświadomy, świadomi jesteśmy jedynie treści (nie zawsze pełnej) przedmiotowej tego, co zapamiętujemy lub odpamiętujemy¹⁰.

Skuteczność zapamiętywania – według W. Szewczuka – zależy od związku bodźca z potrzebami, zainteresowaniami i aktualnymi zadaniami danej osoby. Ludzie mogą zapamiętywać przedmioty z ich różnymi właściwościami, swoje myśli o przedmiotach, jak również swoje stosunki do przedmiotów i czynności. Zapamiętywane może być tylko to, co wywołuje u osobnika reakcję emocjonalną¹¹.

Nierozerwalnie z pojęciem zapamiętywania wiąże się termin *odpamiętywanie*, który oznacza nazwę zbiorczą dla czynności i procesów aktualizowania doświadczenia osobniczego. W. Szewczuk wyróżnia trzy jego formy: przypominanie, rozpamiętywanie i odtwarzanie.

Przypominanie jest specyficzną ludzką formą odpamiętywania i może być mechaniczne, czyli dosłowne, polegające na dokładnym odtwarzaniu zapamiętywanego materiału. Istnieje także możliwość magazynowania i przypominania sobie jedynie części materiału, a na jego podstawie rekonstruowania reszty zdarzenia czy faktu. Natomiast odtwarzanie jest procesem pamięciowo-spostrzeżeniowym, który wywołuje zachowanie identyczne lub podobne do tego, jakie wystąpiło w przeszłości przy zadziałaniu bodźców identycznych lub podobnych do działającego obecnie.

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele sposobów kategoryzacji pojęcia pamięci¹²:

¹⁰ W. Szewczuk (red.), *Słownik psychologiczny*, „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1985, s. 199.

¹¹ W. Szewczuk, *Psychologia...*, op. cit., s. 13.

¹² Kategoryzacja pojęcia *pamięć* została dokonana na podstawie: T. Maruszewski, *Psychologia poznania. Sposoby rozumienia siebie i świata*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

- 1) ze względu na długość czasu, w jakim się utrzymuje:
 - pamięć ultrakrótką (sensoryczną),
 - pamięć krótkotrwałą,
 - pamięć trwałą,
- 2) ze względu na przedmiot, którego dotyczy pamięć:
 - pamięć gatunkowa – czyli doświadczeń poprzednich pokoleń,
 - pamięć społeczna – czyli doświadczeń określonej grupy społecznej,
 - pamięć osobnicza – czyli indywidualnych doświadczeń jednostki,
- 3) ze względu na przechowywane treści:
 - pamięć obrazowa: wzrokowa (ikoniczna), słuchowa (echoiczna), smakowa, węchowa, ruchu,
 - pamięć słowna,
 - pamięć afektywna (uczuciowa),
- 4) ze względu na format przechowywanych informacji:
 - pamięć proceduralna,
 - pamięć semantyczna,
 - pamięć epizodyczna,
- 5) ze względu na formy przechowywania i mechanizmy wydobycia:
 - pamięć deklaratywna (jawna),
 - pamięć niedeklaratywna (ukryta),
- 6) ze względu na sposób opamiętywania:
 - pamięć rozpoznawcza,
 - pamięć odtwórcza,
- 7) ze względu na trwałość przechowywania zapamiętanej informacji:
 - pamięć bezpośrednia,
 - pamięć odroczonej,
- 8) ze względu na wolicjonalny charakter zainicjowania procesu:
 - pamięć dowolna,
 - pamięć mimowolna.

Powszechnie uważa się pamięć za coś prostego, jednocześnie przyznając jej ogromne znaczenie w ludzkim życiu. Kim byłby

człowiek, u którego nie funkcjonowałyby pamięć? Istotą obdarzoną jedynie wrodzonymi mechanizmami, niezdolną do samodzielnego życia. To, że uczymy się, zawdzięczamy właśnie systematycznemu rozwojowi zdolności pamięciowych. Innym bardzo istotnym aspektem związanym z procesami pamięci, a dokładniej wspomnienia, jest możliwość wykorzystywania ich do kształtowania własnej osobowości, osiągania stawianych sobie w ciągu całego życia celów. O. Czerniawska pisze, że „przypisanie przez jednostkę szczególnego znaczenia jakiemuś przeżyciu w przeszłości i podporządkowanie mu dalszego biegu życia [...] jest swoistym przedłużeniem czasu, który przeszedł i minął obiektywnie, ale trwa w odczuciu jednostki i znaczy dalej jej los”¹³.

1.2. Pamięć autobiograficzna

Wiadomo, że nasza pamięć dysponuje własną wolą. Pomimo chęci zapamiętania jakiejś chwili, spojrzenia, uczucia – po kilku miesiącach uświadamiamy sobie, że nie jesteśmy w stanie przywołać z pamięci barwy, zapachu ani smaku danego wspomnienia, mimo iż mieliśmy taki zamiar. W książce *Rytuały* Cees Nooteboom można znaleźć takie wyjaśnienie owego zjawiska: „wspomnienie jest jak pies, który kładzie się, gdzie zechce”¹⁴.

Pamięć nie służy także poleceniom, aby czegoś nie przechowywać. Wspomnienie zostało zachowane i wraca do nas spontanicznie, zaskakując nas w nieprzewidzianych sytuacjach.

Mówiąc o wspomnieniach jednostki odnoszących się do zdarzeń swoistych jej osobistego życia, mówimy o pamięci autobiograficznej.

¹³ O. Czerniawska, *Czas i jego wymiary*, [w:] M. Dziegielewska (red.), *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*, Polskie Towarzystwo Gerontologiczne Oddział w Łodzi, Zakład Oświaty Dorosłych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992, s. 31.

¹⁴ Za: D. Draaisma, *Dlaczego życie płynie szybciej, gdy się starzejemy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006, s. 5.